

Maroje Višić

Libertas međunarodno sveučilište, Trg John F. Kennedy 6B, HR–10000 Zagreb
mvisic@libertas.hr

Herbert Marcuse – otpor i potraga za drugom dimenzijom tehnološkog univerzuma

Sažetak

U radu se proučava Marcuseova kritička teorija tehnologije. Marcuse je među prvima iz kruga frankfurtske škole prepoznao tehnologiju kao pokretača povijesti. Svjestan da je tehnološka racionalnost potpuno kooptirala druge oblike racionalnosti i otpora, Marcuse ne posustaje pred naizgled izvjesnim tehnološkim determinizmom, već nastoji pokazati kako je upravo ta sveupokoravajuća tehnologija osnova za prijelaz u drugu dimenziju. Stoga će se u radu proanalizirati Marcuseova kritika tehnološke racionalnosti koja još uvijek ima dovoljno oštine i nudi vrijedne uvide i za suvremena pitanja i rasprave o posljedicama tehnološkog zahvaćanja svijeta. U tom smislu, povratak Marcuseovoj kritici tehnologije nije samo od akademskog nego i od praktičnog značenja.

Ključne riječi

Herbert Marcuse, tehnologija, tehnološka racionalnost, pacifikacija egzistencije, nova osjetljivost, *la technique*

1. Uvod

Problem tehnologije i tehnološke stvarnosti jedno je od središnjih tema Marcuseove kritičke teorije još od njegovih ranih radova. Naime, Marcuse je u eseju *O konkretnoj filozofiji* iz 1929. godine naslutio tehnologiju kao eventualnog nositelja društvene promjene. Ta rana slutnja kasnije postaje izvjesnost, pa se Marcuse zaokuplja tehnologijom kao novim nosivateljem povijesne promjene.¹ Središnjim djelom u kojemu Marcuse na jednom mjestu koncizno iznosi kritiku tehnologije, ali i njezin emancipacijski potencijal jest *Čovjek jedne dimenzije* (dalje u tekstu: *Čjd*). Razumljivo je, stoga, kako to djelo uzima referentnim kritika, ali i oni koji ga smatraju relevantnim i za suvremene probleme. Neki u Marcuseovu bavljenju tehnologijom zjurado pronalaze dokaz Marcuseovoj privrženosti Heideggerovoj filozofiji.² Donekle su dobron-

1

Herbert Marcuse je među prvima iz frankfurtskog kruga percipirao tehnologiju kao »subjekt povijesnog zbivanja« što je izazvalo optužbe da je zastranio od marksističkog projekta.

2

Vidi: Hans-Dieter Bahr, *Kritik der politischen Technologie. Eine Auseinandersetzung mit Herbert Marcuse und Jürgen Habermas*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt na Majni 1970.; Rolf Ahlers, »Is Technology Repressive?«, *Tijdschrift voor Filosofie* 32 (1970) 4, str. 651–700. Marcuse se distancirao

od Heideggera. Neupitno je da u Marcuseovu bavljenju tehnologijom utjecaj Heideggerove filozofije (ali i Husserla) mjestimično dolazi do izražaja. Za detalje o tome vidi: Maroje Višić, »Techno-aesthetics: Some Remarks on the Convergence of Aesthetics and Technology«, *Facta Universitatis* 17 (2018) 1, str. 71–89, doi: <https://doi.org/10.22190/FUPSPH1801071V>; Maroje Višić, *Kritika i otpor. Osnovne crte kritičke filozofije Herberta Marcusea*, Naklada Breza, Zagreb 2016., str. 99–106; Andrew Feenberg, *The Ruthless Critique of Everything Existing*, Verso, London 2023.

mjernije primjedbe koje ukazuju na terminološku nedosljednost – poput naizmjeničnog korištenja pojmova »tehnološko društvo« i »industrijsko društvo«³ ili one koje smatraju da je »tehnološka racionalnost« neuspješan pokušaj podvlačenja pod zajednički nazivnik raznovrsnih oblika društvene dominacije.⁴ Također, *Čjd* često uspoređuju s Ellulovim *Tehnološkim društvom* (dalje u tekstu: *Td*).⁵ Premda su njihove analize u mnogočemu slične i premda čitajući *Čjd* odzvanjaju neka stajališta iz *Td*, ipak se oni, kao što ćemo vidjeti, u konačnici razlikuju po pitanju prognoze budućnosti. Suvremena literatura, a u svjetlu rastućih prirodnih katastrofa i klimatskih promjena, vidi povratak na Marcuseovu kritičku teoriju tehnologije ne samo od akademskog nego i od političkog značaja.⁶ Karakteristika Marcuseove kritičke teorije jest interdisciplinarnost.⁷ Danas je to posebno upadljivo kada se društveni i prirodni svijet isprepliću. U tom je smislu Marcuseova kritika »tehnološke racionalnosti« izrazito životna za razumijevanje načina na koji se složenost prirode zahvaća unutar suvremenih tehnološko-društvenih sustava.⁸ Također, Marcuseova analiza tehnologije pružila je dobru polaznu osnovu za kritiku tehnološko-društvenih sustava i informacijskog kapitalizma. Marcuseova »tehnološka racionalnost« pruža svojevrsnu teorijsku osnovu koja omogućuje razumijevanje načina na koji razvoj interneta i umjetne inteligencije utječe na stvaranje novog društvenog poretka, ali – i to je ključno – ukazivanje na emancipacijski potencijal virtualnog svijeta.⁹

Međutim, kod kritike i dijelom kod pobornika primjetno je tzv. »reducirano razumijevanje« Marcuseove kritičke teorije tehnologije. Ono je posljedicom toga što je u fokus uzet *Čjd* zanemarujući pri tome Marcuseova ranija i kasnija djela. Prvotna pružaju uopće uvid u genezu razvoja kritike tehnologije i njezina emancipacijskog potencijala, dok druga nadopunjuju i korigiraju prethodne uvide. Premda je *Čjd* zaista sržno djelo, ostajući samo pri njemu reducira se višedimenzionalnost Marcuseova pristupa. Marcuse je, naime, stalno osluškivao *praksu* i sukladno njoj oplemenjivao i doradivao vlastitu teorijsku poziciju. Iako je svjestan da post-kartezijanska putanja neminovno vodi matematizaciji i jednodimenzionalnosti svih sfera djelovanja, Marcuse ne prihvaća tehnološki determinizam kao sveupokoravajuću silu ukazujući načine na koji zaokret u društvenoj uporabi tehnologije može dovesti do kvalitativno drugačijeg društva. Kao dijalektički mislilac on neumorno traga za negacijama koje otkrivaju oslobađajuće snage tehnologije za proboj u drugu dimenziju. Namjera je ovog rada proanalizirati Marcuseovu kritičku teoriju tehnologije s obzirom na njezinu relevantnost za suvremene probleme.

2. Marcuse susreće Ellula – s onu stranu tehnološkog determinizma?

Iste godine kada je objavljen *Čjd* pojavio se engleski prijevod Ellulova *Td-a*.¹⁰ Ellul u mnogočemu na sličan način kao i Marcuse iznosi kritiku tehnološkog društva. Središnji pojam koji koristi kako bi objasnio sveprožimajući i sveobuhvatni doseg tehnologije i njoj svojstvene racionalnosti jest *tehnika* (fr. *la technique*).¹¹ Pojam *tehnika* ne odnosi se samo na strojeve ili na razne procedure za postizanje nekog cilja. U tehnološkom društvu *tehnika* je sveukupnost racionalno razvijenih metoda poradi postizanja apsolutne učinkovitosti na određenom stupnju civilizacijskog razvoja u svim područjima ljudskog djelovanja.¹² Ona je postala novom čovjekovom sredinom i time zamijenila prirodu kao prostor u kojemu čovjek živi i djeluje.¹³ U tehnološkom društvu *tehnika* oblikuje i određuje politiku, ekonomiju, znanost, obrazovanje,

međuljudske odnose, kao i odnos čovjeka prema samom sebi. Ovo posljednje dobro je istaknuo Winner anticipirajući dolazak kiborga¹⁴ kao krajnje mogućnosti spajanja čovjeka i tehnologije:

»... za veliki broj ljudi tehnologija je postala samo središte njihovog samorazumijevanja. Zapravo, postoji snažno iščekivanje – čak i čežnja – da će se ljudska bića i tehnički uređaji na kraju stopiti u jednu cjelinu.«¹⁵

Sveobuhvatan utjecaj koji tehnologija ima na sve sfere društva i njegovih institucija navodi Ellula na zaključak o autonomiji tehnike. Tehnika je autonomna u odnosu na politiku i ekonomiju. Odnosno, ona je ta koja potiče i uvjetuje društvene, političke i ekonomske promjene. Samim time autonomna je i u odnosu na moralne vrijednosti. Štoviše, njezina autonomija je toliko velika da tehnologija sama stvara vlastiti moral i vlastite vrijednosti čime, naravno, ima značajnu ulogu u razvoju (nove) civilizacije. U čitavom procesu autonomnog napretka tehnike, čovjek sve manje aktivno sudjeluje. Odnosno, on sâm postaje samo još jednim kotačićem koji, poput ostalih dijelova stroja, obavlja

3

Usp. Claus Offe, »Technik und Eindimensionalität. Eine Version der Technokratiethese«, u: Jürgen Habermas (ur.), *Antworten auf Herbert Marcuse*, Suhrkamp, Frankfurt na Majni 1969., str. 73–89.

4

Usp. Joachim Bergmann, »Technologische Rationalität und spätcapitalistische Ökonomie«, u: J. Habermas (ur.), *Antworten auf Herbert Marcuse*, str. 89–104.

5

Vidi: Leslie Sklair, »The Sociology of the Opposition to Science and Technology: With Special Reference to the Work of Jacques Ellul«, *Comparative Studies in Society and History* 13 (1971) 2, str. 217–235, doi: <https://doi.org/10.1017/s001041750006216>; J. Craig Hanks, Emily Kay Hanks, »From Technological Autonomy to Technological Bluff: Jacques Ellul and Our Technological Condition«, *Human Affairs* 25 (2015), str. 460–470, doi: <https://doi.org/10.1515/humaff-2015-0037>; Terence J. Matheson, »Marcuse, Ellul, and the Science-Fiction Film: Negative Responses to Technology«, *Science Fiction Studies* 19 (1992) 3, str. 326–339.

6

Andrew Feenberg, »Marcuse's Critique of Technology Today«, *Philosophy and Social Criticism* 49 (2023) 6, str. 672–685, doi: <https://doi.org/10.1177/01914537231164657>.

7

Vidi: Maroje Višić, »Renaissance of Herbert Marcuse: A Study on Present Interest in Marcuse's Interdisciplinary Critical Theory«, *Interdisciplinary Description of Complex Systems* 17 (2019) 3-B, str. 659–683, doi: <https://doi.org/10.7906/indecs.17.3.19>.

8

Usp. Steve Garlick, »Complexity, Masculinity, and Critical Theory: Revisiting Marcuse on Technology, Eros, and Nature«, *Critical Sociology* 39 (2011) 2, str. 223–238, doi: <https://doi.org/10.1177/0896920511421032>.

9

Usp. Christian Fuchs, *Social Theory in the Information Age*, Routledge, New York 2008.

10

Izvorno napisana na francuskom *La technique ou l'enjeu du siècle* i objavljena 1954. godine.

11

Iako se eksplicitno nisu referirali jedan na drugoga, Ellulov pojam *la technique* sličan je Marcuseovu pojmu »tehnološke racionalnosti«.

12

Jacques Ellul, *Technological Society*, prev. John Wilkinson, Vintage Books, New York 1964., str. xxv.

13

Ibid., str. 394.

14

Vidi: Java Discover | Free Global Documentaries & Clips, »Cyborgs: Pushing the Boundaries of 'Human'«, *YouTube* (17. 2. 2023.). Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=5O7P2fEMCI4> (pristupljeno 12. 2. 2024.).

15

Langdon Winner, »The Enduring Dilemmas of Autonomous Technique«, *Bulletin of Science, Technology & Society* 15 (1995) 2–3, str. 71, doi: <https://doi.org/10.1177/027046769501500203>.

točno određenu funkciju.¹⁶ Vrhunac autonomije tehnike i njezina prodora u sva područja rezultira stanjem koje Ellul naziva »tehnološkim blefom«. ¹⁷ Takvo stanje proizvodi dva tipa konzumentskih osobnosti u tehnološki razvijenim društvima: »fascinirane« i »odvrćene«. Oba su podjednako nesposobna za proboj iz tehnološkog postvarenja. »Fascinirani« tip čine oni koji su naprosto očarani novim tehnologijama i koji imaju nekritički odnos prema tehnologiji vjerujući da je tehnološki napredak *per se* dobar za čovječanstvo. Zanimljivo je da u ovu skupinu spadaju oni najobrazovaniji: inženjeri, znanstvenici, profesori.¹⁸ »Preusmjereni« su oni kojima, kako naziv implicira, proizvodi tehnologije služe kao svojevrsan eskapizam od stvarnosti. Oni zadovoljenje pronalaze u video igrama, novim napravama i stvarčicama, video streamingu, praćenju života slavnih osoba i slično.¹⁹ Upravo u »preusmjerenoj« strukturi osobnosti Marcuse vidi promijenjeni odnos između pojedinca i društva, odnosno novi oblik društvene kontrole u kojoj je dominacija sadržana već u samoj potrebi:

»Ljudi poznaju sebe u svojim robama; nalaze svoju dušu u automobilima, hi-fi setovima, kućama u kojima prostorije za dnevni boravak i spavaonice nisu na istoj prostornoj razini, u kuhinjskim aparatima. Promijenio se mehanizam koji veže pojedinca za njegovo društvo, društvena kontrola je ukotvljena u novim potrebama koje je proizvela.«²⁰

Dakle, prema Ellulu, tehnika ne samo da je izvan kontrole pojedinaca ili društvenih skupina nego njima i vlada.²¹ U toj bespomoćnosti čovjeka, u njegovu podvrgavanju tehnološkom aparatu i nemogućnosti kontrole napretka tehnologije, ogleda se njezina autonomija.²² Pozicionirajući *logos* tehnike kao rukovodeće načelo (re)organizacije društva kojemu je sve podređeno, ne čudi, stoga, što Ellul predviđa apokalipsu liberalizma i demokracije:

»... tehnika je granica demokracije. Ono što ona osvoji demokracija izgubi [...]. Tehnika je, u današnje vrijeme, posljednji žalbeni sud.«²³

Ellulov »ulog stoljeća«, kako je i podnaslov njegova kapitalnog djela, evocirajući Pascalovu okladu, sumorna je dijagnoza tehnološkog determinizma, stanja u kojemu tehnologija i tehnološka načela (poglavito načelo učinkovitosti) određuju ne samo društvo nego i ono što znači biti čovjek. U tom »ulogu« čovjek unaprijed beskrajno gubi jer je tehnologija autonomna, a on sâm sveden na konzumenta njezinih proizvoda i/ili na kotačić u mehanizmu. Iako je dijelom dobro detektirao i opisao učinak tehnološkog principa na čovjeka i društvo, tvrdnja o autonomiji tehnologije (a samim time i bespomoćnosti naspram nje) izrazito je sporna pa čak i donekle pogrešan pristup u njezinu proučavanju.²⁴ Govoriti o autonomiji tehnike dijelom je pogrešno jer je specifični razvoj hardvera, softvera i drugih tehničkih rješenja posljedica međusobnog posredovanja između raznih društvenih aktera, iz različitih institucija i koji imaju različite pozicije moći.²⁵ Osim toga, kao što MacKenzie kaže, tehnološki determinizam je najviše prožimajući i najviše paralizirajući oblik determinizma. U najmračnijim trenucima civilizacije, činilo se da je nuklearna tehnologija sila izvan kontrole, koja traži velike žrtve i koja slijedi vlastiti smjer neovisno o ljudskim potrebama i željama.²⁶ Takva povijesna katastrofa ponovno bi bila moguća ako bi se nekritički prihvatila teza o autonomiji tehnologije. Stoga bi upravo pomjeranje naglaska na društvenu konstrukciju tehnologije trebalo osloboditi od ponavljanja ovakvih kobnih pogrešaka. Tehnološka su dostignuća ireverzibilna. Nitko ne može od-izumiti nuklearnu bombu ili umjetnu inteligenciju. Ali isto tako izvan ljudskih inte-

lektualnih i materijalnih mreža koje im udahnuju život i snagu, tehnologije prestaju postojati.²⁷ Ellul je kasnije donekle ublažio ovaj pesimističan stav:

»Današnja ideologija znanosti je ideologija spasenja. Odnosno, znanost je naše jedino utočište [...]. Budućnost društva ovisi o znanosti [...]. To je očito u medicini.«²⁸

Ovim argumentom Ellul povećava »ulog« u korist čovječanstva i ostavlja otvorenu mogućnost stvaranju i kultiviranju ne-tehnoloških vrijednosti,²⁹ čime je blizak Marcuseovu inzistiranju na razvoju »nove osjetljivosti« za proboj iz tehnološkog postvarenja.

Marcuseova kritika tehnologije, barem u dijelu u kakvom je izložena u *Čjd* (uglavnom je to djelo u fokusu kada se govori o Marcuseovu shvaćanju tehnologije), kao da zastupa slična stajališta i ponavlja slične argumente kao Ellul. Međutim, pomnija analiza ocertava nekoliko bitnih različitosti u Marcuseovu tematiziranju tehnologije.³⁰ Marcuse je više naglasio konzervativni karakter tehnologije u smislu obuzdavanja društvene promjene:

16

J. Ellul, *Technological Society*, str. 133–135.

17

Ibid., str. xvi.

18

Ovu skupinu znanstvenika, tehničara i inženjera Marcuse naziva »novom radničkom klasom«. Premda su oni, kao što to i Ellul ističe, dobro integrirani u postojeće društvo, Marcuse u njima ipak vidi nositelje tzv. »viška svijesti« i one koji bi trebali prosvjetiteljski djelovati na mase. Oni su »demokratska elita« koja bi trebala artikulirati emancipacijske interese masa. Usp. Herbert Marcuse, »Protosocialism and Late Capitalism: Toward a Theoretical Synthesis Based on Bahro's Analysis«, u: Douglas Kellner, Clayton Pierce (ur.), *Marxism, Revolution and Utopia. Collected Papers of Herbert Marcuse*, sv. VI, Routledge, London – New York 2014., str. 395–416.

19

J. Ellul, *The Technological Bluff*, str. 323–405.

20

Herbert Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije. Rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*, prev. Branka Brujić, Veselin Masleša, Sarajevo 1968., str. 24–28.

21

Ovdje je uputno spomenuti kako je Marcuse u svojem ranom eseju iz fenomenološko marksističkog razdoblja naslutio nadmoć tehnologije nad čovjekom i zapravo anticipirao kasniji pojam »tehnološke racionalnosti«. Vidi: Herbert Marcuse, »O konkretnoj filozofiji«, u: Herbert Marcuse, *Prilozi za fenomenologiju istorijskog materijalizma*, prev. Danilo N. Basta, Kultura, Beograd 1982., str. 61–83.

22

J. Ellul, *Technological Society*, str. 82.

23

Ibid., str. 209.

24

Usp. Joseph C. Pitt, »The Autonomy of Technology«, u: Paul T. Durbin (ur.), *Philosophy and Technology Technology and Responsibility*, sv. III, Springer, Dordrecht 1987., str. 99–115.

25

L. Winner, »The Enduring Dilemmas of Autonomous Technique«, str. 67.

26

Donald MacKenzie, *Inventing Accuracy. A Historical Sociology of Nuclear Missile Guidance*, The MIT Press, Cambridge 1993., str. 383.

27

Ibid., str. 426.

28

J. Ellul, *The Technological Bluff*, str. 182.

29

Usp. J. Craig Hanks, Emily Kay Hanks, »From Technological Autonomy to Technological Bluff: Jacques Ellul and Our Technological Condition«, *Human Affairs* 25 (2015), str. 460–470, doi: <https://doi.org/10.1515/humaff-2015-0037>.

30

Usp. Leslie Sklair, »The Sociology of the Opposition to Science and Technology: With Special Reference to the Work of Jacques Ellul«, *Comparative Studies in Society and History* 13 (1971) 2, str. 217–235, doi: <https://doi.org/10.1017/s0010417500006216>.

»... sputavanje društvene promjene je, možda, najkarakterističnije ostvarenje razvijenog industrijskog društva.«³¹

Iako je tehnologija radikalno transformirala društvo, Marcuse time implicira da su se odnosi između društvenih skupina (poglavito one koja je trebala iznijeti prijelaz u »kvalitativno drugačije« društvo) daleko manje radikalno promijenili. Postoji razlika i u procjeni položaja pojedinca pod egidom tehnološke racionalnosti. Obojica su suglasni da se radi o pasiviziranim osobnostima (Ellul »fascinirani«, »preusmjereni«; Marcuse »sretna svijest«, »tehnološka racionalnost«). I dok za Ellula iskustvo pojedinca oscilira između nelagode i očaja,³² po Marcuseu – i to je ono što je smatrao jednim od presudnih razloga izostanka revolucije i što pruža produbljeniji uvid u paradoks tehnološkog napretka – život za većinu vrlo je ugodan:

»... [u] razvijenoj industrijskoj civilizaciji prevladava ugodna, uhodana, razumna, demokratska nesloboda. To je znamen tehničkog progressa.«³³

Također, Marcuse nije vidio apokaliptičkim daljnji napredak tehnologije, odnosno, u konačnici, dovršetak tehnološkog procesa. Tome najviše svjedoči pojam »smiraj egzistencije«. Marcuse je vrlo razborito oslikao paradoks tehnološkog napretka:

»... [o]vo društvo preokreće sve čega se dotakne u potencijalan izvor progressa i eksploatacije, robovanja i zadovoljenja, slobode i ugnjetavanja.«³⁴

Naposljetku, Marcuse je konstantno tražio izlaz iz tehnološkog determinizma. Iako smatra da je tehnološko načelo rukovodeće načelo u organizaciji društva i da je tehnologija svemoćna sila, on ipak ne prihvaća argument o njezinoj autonomiji. Naime, prijelaz u »kvalitativno drugačije« društvo, koji je jedino moguć na tehnološkoj osnovi, zahtijeva drugačiju društvenu uporabu tehnologije. Odnosno, za Marcusea tehnologija je društveno konstruirana, a što mu omogućuje da izbjegne Ellulov pesimizam i determinizam. Iako je polazište o tehnologiji kao društveno konstruiranoj pogodnije za narativno predstavljanje tehnološkog napretka, ono ne uspijeva, kako to dobro primjećuje Winner, zahvatiti šira društvena zbivanja i predvidjeti neočekivane mogućnosti djelovanja, uključujući i mogućnost da pojedinci ili skupine izađu izvan tehnološkog okvira i odupru se njegovoj putanji i posljedicama. Drugim riječima, ovom pristupu manjka produbljenija društveno-politička analiza koja bi propitala vrlo skućenu paletu izbora.³⁵ Marcuseov pristup također adresira ova ograničenja. Naime, kao što će biti pokazano, Marcuse je upravo zahvatio i zašao u društveno-političku dimenziju. Dostavno je na ovom mjestu navesti kako Marcuse tehnološku transformaciju društva vidi kao »metodički politički pothvat« koji tehnologiju izbavlja od instrumentalne svrhovitosti i postavlja je prema cilju stvaranja humanijeg društva u kojemu čovjekove potrebe i njihovo zadovoljenje rukovode njezinom upotrebom.³⁶

3. Tehnološka racionalnost

Središnji pojam Marcuseove kritičke teorije kojim opisuje jedan vid jednodimenzionalnosti i svekoliki utjecaj tehnologije pod čijim plaštem su zaogrnuti novi oblici dominacije i ideologije jest »tehnološka racionalnost«. To je središnji pojam *Čjd* preko kojeg on želi pokazati

»... unutarnji instrumentalni karakter znanstvenog ratia po kome je on [...] *a priori* jedne *specifične* tehnologije – naime tehnologije kao forme društvene kontrole i dominacije.«³⁷

Kod tehnološke racionalnosti³⁸ posrijedi je, dakle, prikriveni oblik političke dominacije koji inhibira bilo kakve pokrete oslobođenja,³⁹ a što će posebno biti vidljivo u Marcuseovoj analizi sovjetskog socijalizma.⁴⁰

Međutim, Marcuseova preokupacija tehnologijom seže još u njegove rane radove, pa se geneza pojma »tehnološke racionalnosti« treba potražiti upravo u eseju *Neke implikacije moderne tehnologije* iz 1940. godine. Ovdje Marcuse tehnološku racionalnost suprotstavlja i razlikuje od individualne i kritičke racionalnosti. Individualna racionalnost bila je karakteristična za ranu fazu buržujskog društva kada je razvoj novih društvenih snaga nalagao pojedincu da slobodno slijedi vlastiti racionalni interes u svim sferama djelovanja. S obzirom na to da su društveni interesi kadikad bili u raskoraku s interesima pojedinca, upravo je pojedinac bio taj koji je kritizirao prevladavajuće norme tražeći pri tome one istinite i smjerajući njihovoj realizaciji. Tako se individualna racionalnost preoblikovala u kritičku racionalnost propitujući i nadilazeći zastarjele društvene institucije. Ideja klasičnog liberalizma počiva upravo na autonomnom pojedincu čija racionalist i djelovanje su plod kritičke samorefleksije i slijeđenja vlastitih interesa. Daljnjim razvojem tehnologije i posebno procesa robne proizvodnje i kompetitivne efikasnosti dolazi do erozije ekonomske osnove na kojoj se izgrađivala individualna racionalnost i, posljedično tome, transformacije u tehnološku racionalnost. Unutar tehnološke racionalnosti individualnost poprima obilježja standardizirane učinkovitosti u kojoj je učinkovit onaj čija su sloboda i djelovanje usklađeni sa zahtjevima aparata. Time čovjek internalizira racionalnost stroja.⁴¹ Nastanak tehnološke racionalnosti Marcuse opisuje:

»... [p]od utjecajem ovog aparata, individualna racionalnost preobrazila se u tehnološku racionalnost. Ona nije nikako ograničena samo na subjekte i objekte velikih poduzeća, već karakterizira šireći načina mišljenja i čak oblike protesta i pobune. Ova racionalnost uspostavlja standard rasuđivanja i potiče stavove koji čovjeka čine spremnim za prihvatanje propisa aparata.«⁴²

Tehnološka racionalnost ostavlja malo prostora za autonomiju. Odnosno, Marcuse je dobro primijetio kako pojedinac nije lišen individualnosti i auto-

31

H. Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, str. 12.

32

Usp. J. Ellul, *Technological Society*, str. 144–145, 378, 398–412.

33

H. Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, str. 21.

34

Ibid., str. 85.

35

L. Winner, »The Enduring Dilemmas of Autonomous Technique«, str. 68.

36

Usp. H. Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, str. 216.

37

Ibid., str. 152.

38

Kasnije će Marcuse eksplicitno izjednačiti tehnološku racionalnost s političkom racio-

nalnosti. Usp. H. Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, str. 16.

39

Usp. Jeremy J. Shapiro, »One-Dimensionality: The Universal Semiotic of Technological Experience«, u: Paul Breines (ur.), *New Left Perspectives on Herbert Marcuse. Critical Interruptions*, New York 1970., str. 136–187.

40

Usp. Herbert Marcuse, *Sovjetski marksizam. Kritička analiza*, prev. Gvozden Flego, Globus, Zagreb 1958.

41

Usp. Herbert Marcuse, »Some Implications of Modern Technology«, u: Douglas Kellner (ur.), *Technology, War and Fascism. Collected Papers of Herbert Marcuse*, sv. I, Routledge, London – New York 1998., str. 39–67.

42

Ibid., str. 44.

nomije nekim izvanjskim uzrokom koji treba prevladati, već upravo tom istom racionalnosti pod kojom živi i djeluje:

»Pojedinci su lišeni njihove individualnosti, ne vanjskom prisilom, već samom racionalnošću pod kojom žive [...]. Radi se o tome da je aparat kojemu se pojedinac treba prilagoditi toliko racionalan da se pojedinačni protest i oslobođenje doimaju ne samo beznadnim nego i krajnje iracionalnim. Sustav života koji je stvorila moderna industrija zahtijeva visoku ekspeditivnost, pogodnost i učinkovitost. Umno djelovanje postaje ekvivalent aktivnosti koja održava ovaj svijet. Racionalno ponašanje postaje identično s činjeničnom stvarnosti koja podučava razumnoj podložnosti i time jamči snalaženje u prevladavajućem poretku.«⁴³

Unatoč tome, Marcuse nije pesimističan po pitanju budućnosti čovječanstva i društva pod načelom tehnološke racionalnosti. On u tehnologiji razabire i ono spasonosno ističući kako tehnološki napredak može smanjiti vrijeme utrošeno u proizvodnju osnovnih potrepština i postepeno doprinijeti smanjenju siromaštva. Tako iskorišten potencijal tehnologije otvorio bi prostor druge dimenzije – carstva slobode u kojemu bi se čovjek, oslobođen okova učinkovitosti, mogao svestrano razvijati.⁴⁴ Marcuse ovim stavom, za razliku od Ellula, projektira »romantično viđenje budućnosti«.⁴⁵ Međutim, Marcuseova »romantična« prognoza budućnosti proizlazi iz njegova shvaćanja tehnologije kao društveno uvjetovane. Tehnologija spotiče individualni razvoj samo unutar društvenog aparata koji (p)održava oskudicu, a taj isti aparat u sebi sadrži sile koje mogu raskinuti s povijesnim oblikom u kojemu se ona koristi.⁴⁶ Ovdje naznačen optimizam u emancipacijski potencijal tehnologije *kao takve* pretočit će se, četrnaest godina kasnije, u *Eros i civilizaciju*. Prvotno ushićenje polagano će splasnuti nakon što uoči kako tehnologija i njezina dostignuća nisu *per se* anti-represivna, već mogu biti stavljena u funkciju novog oblika dominacije podjednako u kapitalističkom i sovjetskom društvu. Ovaj naizgled »zaokret« u Marcuseovu viđenju tehnologije polučit će (promašenu) kritiku o nesljedivosti između njegovih dvaju najvažnijih djela *Erosa i civilizacije*, u kojemu je tehnologija pojmljena kao katalizator oslobođenja, i *Čjd* koji je svojevrсна oštra kritika tehnologije i njezinih posljedica na prirodu i društvo.⁴⁷ Ipak, Marcuse neće zapasti u tehnološki determinizam, već će nastaviti naglašavati oslobađajući potencijal tehnologije, tragajući za načinom njezinog uprezanja prema kvalitativno drugačijem društvu.

4. Anti-represivni dizajn tehnologije

Ograničavajući se na komentiranje *Erosa i civilizacije* isključivo kroz tehnološku prizmu, nekoliko je bitnih aspekata koje je potrebno u sklopu teme ovog teksta izdvojiti, a koji naznačuju proboj iz represivnog društvenog poretka posredstvom tehnologije.

Nakon eseja *Neke implikacije moderne tehnologije* Marcuse više nije dvojio o tome da je tehnologija, a ne proletarijat, subjekt povijesnog procesa. Stoga, u *Erosu i civilizaciji* polazeći od tehnologije kao protagonista zbivanja, propituje opravdanost Freudova stava o trajnoj prevlasti načela stvarnosti (*thanatosa*) nad načelom ugone (*erosa*). Naime, Freud je smatrao da društvo počiva na sukobu *erosa* i *thanatosa*, odnosno na odricanju od želja i užitaka te da daljnji napredak nužno zahtijeva žrtvovanje i potiskivanje nagona.⁴⁸ Iz Freudova stajališta proizlazi da je represija nepromjenjivi uvjet koji tehnološki i znanstveni napredak niti najmanje ne dotiče pa je shodno tome nezamislivo bilo kakvo (buduće) društvo blagostanja. Potaknut uvidom u emancipacijski potencijal tehnologije, Marcuse preinačuje Freudovo viđenje pridodajući

mu dimenziju povijesnosti. Pojmom »višak potiskivanja« Marcuse razgraničava između osnovnog biologijskog potiskivanja i od ograničenja koja su promjenljivog intenziteta, a koja su plod povijesno specifičnog načela stvarnosti i njemu svojstvene društveno uvjetovane dominacije.⁴⁹ Stoga umjesto univerzalnog načela stvarnosti Marcuse postavlja specifično načelo stvarnosti karakteristično za tehnološku racionalnost u razvijenim industrijskim društvima. Njegov povijesni oblik Marcuse naziva »načelom izvedbe«, pod kojim se društvo preslojava prema konkurentskim izvedbama njegovih pripadnika i u kojemu je došlo do racionalizacije dominacije. Proizvodni kapaciteti upregnuti su na zadovoljavanje potreba. Međutim, obim zadovoljenja i dalje je određen radom koji nije ništa drugo nego služenje tehnološkom aparatu koji čovjek ne kontrolira. Sa sve većom specijalizacijom rad postaje sve otuđeniji.⁵⁰

Historizirajući Freudove koncepte, Marcuse je otvorio prostor za kvalitativno drugačije društvo u kojemu su prevladani »višak potiskivanja« i represivno načelo izvedbe. Ono se, naravno, nadaje na tehnološkoj osnovi:

»Ta kvaliteta bi odražavala [...] zadovoljenje temeljnih ljudskih potreba [...] bez *teškog rada* – to jest, bez vlasti otuđenog rada nad ljudskom egzistencijom [...] U 'idealnima' uvjetima razvijene industrijske civilizacije, otuđenje bi se dovršilo putem opće automatizacije rada, smanjenja radnog vremena na minimum i izmjenjivosti funkcija.«⁵¹

Vidimo da je Marcuse ovdje zadržao spomenuti optimistični stav u kojemu tehnološke skokove poistovjećuje s automatskim društvenim iskoracima. Ova identifikacija proizlazi iz Marcuseova ipak naivna stava da je tehnologija po svojem dizajnu, u svojoj biti, anti-represivna:

»Sredstva koja stoje na raspolaganju pridonose kvalitativnoj promjeni ljudskih potreba. Racionalizacija i mehanizacija rada teže da smanje kvantum nagonске energije koja je kanalizirana u teški (otuđeni rad), oslobađajući tako energiju za postignuće ciljeva koje postavlja slobodna igra individualnih sposobnosti. Tehnika djeluje protiv represivnog korištenja energije utoliko što smanjuje vrijeme potrebno za proizvodnju životnih potrepština, uštedejući tako vrijeme za razvijanje potreba koje su s onu stranu područja nužde i nužnog rasipanja.«⁵²

Izvjesno razočaranje Marcuse će doživjeti uvidjevši da tehnologija može biti krinkom dominacije i da može biti u funkciji zadržavanja realističnih mogućnosti kvalitativno drugačijeg društva.

43
Ibid., str. 48.

44
Usp. H. Marcuse, »Some Implications of Modern Technology«, str. 64.

45
Usp. Leslie Sklair, »The Revolt Against the Machine: Some Twentieth-Century Criticisms of Scientific Progress«, *Journal of World History* 12 (1970) 1, str. 479–489.

46
Usp. H. Marcuse, »Some Implications of Modern Technology«, str. 63.

47
Usp. Stephen J. Whitfield, »Refusing Marcuse: Fifty Years After One-dimensional Man«, *Dissent* 61 (2014) 4, str. 102–107, doi: <https://doi.org/10.1353/dss.2014.0075>.

48
Usp. Sigmund Freud, *Civilization and its Discontents*, prev. James Strachey, Norton & Company, New York 1962.

49
Usp. Herbert Marcuse, *Eros i civilizacija. Filozofsko istraživanje Freuda*, prev. Tomislav Ladan, Naprijed, Zagreb 1985., str. 75–76.

50
Usp. *ibid.*, str. 50.

51
Ibid., str. 138.

52
Ibid., str. 89.

5. Represivna tehnologija

Pitanjem tehnologije Marcuse se nastavlja baviti u *Sovjetskom marksizmu i Čjd*.⁵³ Marcuse je uvidio da tehnologija *per se* nije anti-represivna niti da je tehnološki napredak jamac istovremenog društvenog napretka. Emancipacijski potencijal tehnologije može doći do izražaja samo promjenom društvenih i ekonomskih odnosa.⁵⁴ Stoga je daljnje njegovo razmatranje tehnologije nošeno trezvenijim stavom o društvenoj uporabi tehnologije.

U tom smislu, Marcuse razmatra ulogu tehnologije naspram mogućnosti kvalitativne promjene u sovjetskom društvu. Njegova analiza, kao i pojmovni aparat, oslanja se na tekst o društvenim implikacijama tehnologije. Sovjetsko društvo ukoliko želi socijalizam pokazati poželjnom alternativnom kapitalizmu, utoliko mora uhvatiti korak s razvijenim kapitalističkim društvom, a to je moguće samo nacionalizacijom, te ubrzanom i nemilosrdnom industrijalizacijom. Međutim, takvo preskakanje faza razvoja dovelo je do stvaranja enormnog proizvodnog aparata i sustava dominacije nespojivog s individualističkom racionalnosti i slobodom.⁵⁵ Međutim, Marcuse je, otriježnjen od pretjeranog optimizma iz *Erosa i civilizacije*, dobro primijetio da sovjetski socijalizam čak i kada dostigne stupanj razvoja kapitalističkih društava i dalje može namjerno zadržavati prijelaz u drugu fazu socijalizma. Nacionalizacija i tehnološki napredak neće automatski donijeti oslobođenje. Naprotiv, oboje može dobro poslužiti za glatko stezanje okova bez strukturalnog otpora. Što su vladajući sposobniji da isporuče potrošačka dobra, to će ljudi biti čvršće okovani za vladajuće birokracije.⁵⁶ Zbog toga što dijele istu tehnološku osnovu i što tehnologiju koriste kao veo za prikriivanje nove ideologije i oblika dominacije, Marcuse sovjetsko i kapitalističko društvo vidi kao varijance industrijskog društva sa zajedničkim obilježjima:

»... centralizacija i regulacija potiskuju individualno poduzetništvo i autonomiju; konkurencija biva organizirana i 'racionalizirana'; postojanje jednake vlasti ekonomske i političke birokracije; ljude izjednačavaju 'masovni mediji' komunikacija, zabavljačka industrija, obrazovanje.«⁵⁷

Tehnološki kontinuitet je, dakle, spona između kapitalizma i socijalizma.⁵⁸ Stoga dominacija u sovjetskom socijalizmu slijedi iste oblike društvene kontrole u kapitalističkim društvima.

Pojmom »nove racionalnosti«, središnjim pojmom ovog djela, Marcuse opisuje ozračje sovjetskog socijalizma unutar kojeg ovaj sustav dominacije mora stvoriti uvjete za oslobođenje. »Nova racionalnost« nastavlja se na »tehnološku racionalnost« (pojam kojim Marcuse opisuje prevladavajući oblik racionalnosti u kapitalizmu):

»... ista mehanizacija i racionalizacija proizvele su oblike ponašanja standardizirane podudarnosti i točno podređenje stroju, koji su zahtijevali više prilagođavanje i reakciju nego autonomiju i spontanost. Ako se nacionalizacija i centralizacija industrijskog aparata udruže [...] s podređivanjem, te s prisilnošću rada kao cjelodnevnog zanimanja, napredak u industrijalizaciji jednak je napretku u dominaciji [...]«⁵⁹

Stoga Marcuse zaključuje kako daljnji razvoj sovjetskog društva neće ići u smjeru kvalitativne promjene, nego u smjeru smanjenja društvenih oblika represije. Međutim, Marcuse niti ovdje ne zapada u tehnološki determinizam ističući kako bez obzira na to što oba društva dijele istu tehnološku osnovu, povijesna odluka o načinu njezine upotrebe u biti je politička odluka.⁶⁰ Zasiurno najbolju kritiku tehnologije, ali ujedno i nacrt kritičke teorije tehnološki razvijenih društava nalazimo u *Čjd*.

6. Proboj iz tehnologizma

Marcuse nedvojbeno otklanja primisao o intrinzično neutralnom karakteru tehnologije akcentirajući kako je dominacija prisutna već u samoj konstrukciji tehnologije. Tehnološki univerzum⁶¹ je, dakle, posljednja faza u realizaciji povijesnog projekta koji oblikuje čitavo rasuđivanje, djelovanje, kulturu i u kojemu je dovršeno podređivanje prirode kao pukog materijala.⁶² Međutim, Marcuse ne prihvaća rezignirano stanje i prevlast tehnologizma. Uvidjevši još u ranom eseju kako je tehnologija, a ne proletarijat, subjekt potencijalne društvene promjene, on dovršetak povijesnog procesa vidi u dovršenju tehnološkog projekta. Umjesto izostale revolucije proletarijata, radikalni zaokret u tehnološkim odnosima otvara mogućnost proboja iz tehnološkog postvarenja. Stoga Marcuse dovršetak tehnološkog projekta⁶³ vizira kroz »pacifikaciju egzistencije« kao kvalitativno drugačijem rukovodećem načelu znanosti i tehnologije te međusobnim prožimanjem tehnologije i umjetnosti koje bi dale kvalitativno drugačije obličje novom društvu.

»Pacifikacija egzistencije« znači proboj iz tehnološke racionalnosti. Put prema kvalitativno drugačijem društvu jest u rekonstrukciji njegove tehničke osnove, odnosno njezina uprezanja prema drugačijim ciljevima. U tom smislu, tehnološka je transformacija istovremeno i politička, a potonja se može prevesti u kvalitativnu promjenu preusmjerenjem tehnološkog napretka, tj. ako se razviju nova znanost i tehnologija.⁶⁴ Pacifikacija egzistencije negacija je načela izvedbe. Kao rukovodeće načelo ona upreže njezin emancipacijski potencijal tehnologije prema smanjenju siromaštva, nasilja, okrutnosti i

53

Kada se razmatra pitanje tehnologije u Marcuseovoj kritičkoj teoriji, onda ova dva djela treba uzimati kao cjelinu jer kritički prikazuju oblike dominacije u kapitalističkom i sovjetskom društvu, a čije je zajedničko ishodište tehnološka osnove. Ovo je važno napomenuti jer Marcuse *Sovjetskom marksizmu* nije pridavao značaj u svojem cjelokupnom opusu (vidi: Douglas Kellner, *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism*, University of California Press, Berkley 1984., str. 198). Kasnije je ipak ublažio taj stav primjerenije ocijenivši *Sovjetski marksizam* istočnim pandanom *Čovjeka jedne dimenzije* (vidi: Kevin B. Anderson, Russell Rockwell (ur.), *The Dunayevskaya-Marcuse-Fromm Correspondence, 1954–1978*, Lexington Books, New York 2012., str. 59).

54

Usp. H. Marcuse, *Sovjetski marksizam*, str. 213.

55

Usp. *ibid.*, str. 67–69.

56

Usp. H. Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, str. 56.

57

H. Marcuse, *Sovjetski marksizam*, str. 67–68.

58

Usp. Herbert Marcuse, »Re-examination of the Concept of Revolution«, u: D. Kellner, C. Pierce (ur.), *Marxism Revolution and Utopia*, str. 199–206, ovdje str. 205.

59

H. Marcuse, *Sovjetski marksizam*, str. 70.

60

Ibid., str. 152.

61

Marcuseova dijagnoza ovdje je, iako u krajnjem ishodu različita, slična Ellulovoj. Usp. William Leis, *The Domination of Nature*, McGill-Queen's University Press, London 2023., str. 207.

62

Usp. H. Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, str. 16, 149.

63

Andrew Feenberg dobro ističe da Marcuse rabi »projekt« u Sartreovu značenju ne kao jasno određeni plan, nego u smislu prostora unutar kojeg je moguće razviti i implementirati različite planove. Usp. A. Feenberg, »Marcuse's Critique of Technology Today«.

64

Usp. H. Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, str. 211–215.

nerepresivnog gospodarenja prirodom.⁶⁵ Marcuseov prijedlog preusmjeravanja tehnološkog napretka i razvoja nove tehnologije i znanosti protumačen je, *prima facie*, romantičarskim zazivanjem povratka u pred-tehnološko razdoblje i latentnoj prisutnosti *Naturphilosophie* u njegovoj kritičkoj teoriji.⁶⁶ Međutim, ne možemo se složiti s takvom površnom prosudbom. Naime, Marcuse je kasnije nedvosmisleno rekao kako nije moguće preusmjeriti znanstveno-tehnološki zamašnjak k povratku u »zlatno doba« kvalitativnih znanosti. Transformacija znanosti i tehnologije moguća je samo u promijenjenim okolnostima u kojima bi drugačije društvene potrebe (npr. umjesto destrukcije prirode, njezina obnova, umjesto osvajanja svemira, stvaranje unutarnjeg prostora, umjesto rascjepa između bogatstva i siromaštva, ukidanje siromaštva) određivale nove projekte i eksperimente.⁶⁷ Raskid s dosadašnjim tehnološkim kontinuitetom ne znači regres u tehnološkom napretku, nego njegovu rekonstrukciju u skladu s potrebama ljudi vođenih vlastitom autonomijom, svijesti i senzibilitetom.⁶⁸ U kvalitativno drugačijem društvu tehnološki um može postati tehnikom oslobođenja. Marcuse je to stajalište najjasnije izrazio ponovivši kako nije tehnologija ta koja je represivna, već je takvom čine oni koji je kontroliraju. Nesumnjivo je da su znanost i tehnologija pronositelji oslobođenja, a sredstvima ideologije i dominacije čini ih način upotrebe u represivnom društvu.⁶⁹

Nasuprot *homo mathesis universalisu* Marcuse postavlja novu antropologiju čovjeka izraženu pojmom »nove osjetljivosti«. Ona je *condicio sine qua non* reorganizacije tehnološke osnove društva i preusmjeravanja znanosti i tehnologije prema kvalitativno drugačijem društvu. »Nova osjetljivost« uzdiže životni nagon, *eros*, nad agresivnosti i destrukcijom, nasušnom životnom potrebom čini uklanjanja nepravde i bijede. Tako oslobođena svijest poticala bi i usmjeravala znanstveno-tehnološki napredak k ostvarenju onih realističnih mogućnosti koje štite i zadovoljavaju život i prirodu. Tada bi došlo do konvergencije tehnologije i umjetnosti. U novom načelu stvarnosti, estetskom etosu, uzajamno bi djelovale nova osjetljivost i desublimirana znanstveno-tehnološka racionalnost.⁷⁰ Dakle, za Marcusea estetski etos nova je post-tehnološka racionalnost do koje dolazi suradnjom umjetnosti i tehnologije. Estetika kao oblik kvalitativno drugačijeg društva otvara se materijalnim i intelektualnim dosegom društva. Spoj umjetnosti i tehnologije promijenio bi obje: umjetnost bi utjecala na nove tehnologije, dok bi istovremeno sama poprimila neka tehnička značenja poput umijeća njegovanja, uzgajanja stvari i davanja oblika na način koji ne forsira ni materiju ni senzibilnost.⁷¹

65
Usp. *ibid.*, str. 218–219.

66
Usp. Jürgen Habermas, *Toward a Rational Society*, prev. Jeremy J. Shapiro, Boston Press, Boston 1989., str. 81–123; Rolf Ahlers, »Is Technology Repressive?«, *Tijdschrift voor Filosofie* 32 (1970) 4, str. 651–700.

67
Usp. Herbert Marcuse, »The Responsibility of Science«, u: Leonard Krieger, Fritz Stern (ur.), *The Responsibility of Power*, Macmillan, London 1968., str. 439–445, ovdje str. 442–443.

68
Usp. H. Marcuse, »Re-examination of the Concept of Revolution«, str. 205.

69
Usp. Herbert Marcuse, *Kraj utopije. Esej o oslobođenju*, prev. Branka Brujić, Stvarnost, Zagreb 1972., str. 142–143.

70
Usp. *ibid.*, str. 151–152.

71
Usp. *ibid.*, str. 151–157.

7. Zaključak

Iako je Marcuse revidirao neka stajališta o tehnologiji ponajviše zbog promijenjenih povijesnih okolnosti, ipak u njegovoj kritičkoj teoriji tehnologije nalazimo konzistentnosti: tehnologija i tehnološki napredak zamaskirali su nove oblike dominacije i ideologije, tehnološko-znanstveni napredak neće intrinzično dovesti do kvalitativne promjene, ali znanstveno-tehnološka osnova jest preduvjet za promjenu. Ona je moguća samo radikalno drugačijom praksom uporabe tehnologije. Marcuse je, dakako, dobro uočio povratnu spregu kojom tehnologija prilagođava svojem racionalitetu društvo, politiku i ekonomiju. Međutim, Marcuse nije tehnofob i ne zagovara romantično povlačenje od tehnologije kao vid otpora, a niti prihvaća tehnološki determinizam. Za njega je tehnološka racionalnost istovremeno i politička pa se upravo u njoj nalazi ključ druge dimenzije. Stoga Marcuse proboj iz tehnološkog postvarenja vidi stvaranjem nove osjetljivosti ljudi, te suradnjom umjetnosti i tehnologije k uobličavanju kvalitativno drugačijeg društva. To bi bio iskorak prema nedestruktivnom i nerepresivnom gospodarenju prirodom. Ovo je posebno relevantno za suvremeni svijet u kojemu je tehnologija zašla u sve sfere društva.

Maroje Višić

Herbert Marcuse – Resistance and the Search for Another Dimension of Technological Determinism

Abstract

This paper discusses Herbert Marcuse's critical theory of technology. Positioned within the intellectual milieu of the Frankfurt School, Marcuse emerges as an early proponent, acknowledging technology as a driver of history. Mindful of the pervasive dominance of technological rationality over alternative forms of reason and resistance, Marcuse steadfastly confronts technological determinism. Instead of succumbing to this deterministic outlook, he elucidates how the omnipotent sway of technology is at the same time a key to another dimension. Hence, this paper examines Marcuse's critique of technological rationality. Even today, Marcuse's critique keeps its acuity, providing valuable insights to contemporary discussions on the technology's all-encompassing influence. Thus, the reevaluation of Marcuse's criticism of technology has not only academic significance but also practical relevance for current discussions and concerns surrounding the profound impact of technology on society.

Keywords

Herbert Marcuse, technology, technological rationality, pacification of existence, new sensibility, *la technique*